

Constanze Spieß

Lingwistyczna analiza dyskursu jako analiza wielopoziomowa : przyczynek do problematyki wielowymiarowego opisu dyskursów z perspektywy praktyczno-naukowej

Tekst i Dyskurs = Text und Diskurs 3, 199-220

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Constanze Spieß (Münster)

Lingwistyczna analiza dyskursu jako analiza wielopoziomowa¹. Przyczynek do problematyki wielowymiarowego opisu dyskursów z perspektywy praktyczno-naukowej*

Bazując na koncepcji dyskursywnych formacji wiedzy Foucaulta podjęta jest w pracy próba opracowania lingwistycznego modelu analizy dyskursu. Dyskurs definiuje się jako związek tekstów i wypowiedzi dających opisać się z czterech głównych poziomów: sytuacyjności i kontekstowości, funkcjonalności, tematyczności i strukturalności.

W wielopoziomowy model analizy dyskursu wbudowane są powszechnie znane metody analizy umożliwiające określenie funkcji, struktury i znaczenia zjawisk językowych w danym dyskursie na płaszczyźnie transtekstualnej (i dyskursywnej). Model umożliwia również refleksję nad warunkującymi się czynnikami językowymi i pozajęzykowymi w dyskursie.

Linguistische Diskursanalyse als Mehrebenenanalyse. Ein Vorschlag zur mehrdimensionalen Beschreibung von Diskursen aus forschungspraktischer Perspektive

Ausgehend von Foucaults Konzeption diskursiver Wissensformationen, die er als heterogene und disparate Aussagenensembles beschreibt, schlägt der folgende Beitrag ein aus der Forschungspra-

¹ Niniejszy przyczynek zrodził się na kanwie wykładu wygłoszonego pod tym samym tytułem we wrześniu 2006 roku podczas 42-ego Kolokwium Lingwistycznego w Mannheim. Zaprezentowana w tym artykule metodyczna koncepcja analizy wielopoziomowej, rozumiana jako próba lingwistycznego zastosowania analizy dyskursu Foucaulta, wyrosła na gruncie praktyki badawczej i dlatego nie należy jej porównywać ze względu na zakres z już istniejącym modelem wielopoziomowej lingwistycznej analizy dyskursu (DIMEAN), który jest mniej obszerny.

* Artykuł niniejszy jest tłumaczeniem pracy pt. *Linguistische Diskursanalyse als Mehrebenenanalyse à Ein Vorschlag zur mehrdimensionalen Beschreibung von Diskursen aus forschungspraktischer Perspektive* opublikowanym w tomie Ingo H. Warnke/ Jürgen Spitzmüller, *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Berlin/New York: de Gruyter 2008, s. 241-263. Przedruk za pozwoleniem wydawnictwa Walter de Gruyter & Co. GmbH. Copyright: Verlag Walter de Gruyter & Co. GmbH.

xis erwachsenes linguistisches Methodenmodell der Diskursanalyse vor, das von Diskursen als Text- und Aussagenverbänden ausgeht und auf vier zentrale Textdimensionen – die Dimension der *Situationalität* und *Kontextualität*, der *Funktionalität*, der *Thematisität* und der *Strukturalität* – bezogen wird.

Dabei werden in das Mehrebenenmodell gängige linguistische Analysemethoden integriert, um in diskursanalytischer Perspektive die Funktion, Struktur und Bedeutung sprachlicher Phänomene innerhalb von Diskursen auf transtextueller Ebene (alternativ: diskursiver Ebene) bestimmen zu können. Sprachliche und außersprachliche Faktoren werden anhand dieses Modells in ihrer immer schon existierenden wechselseitigen Bedingtheit reflektiert und beschrieben.

Linguistic Discourse Analysis as Multi-Level Analysis: Possibilities for a Multidimensional Description of Discourses from a Practical Research Perspective

Situated within Foucault's conception of discursive formations of knowledge, described as heterogeneous and disparate "ensembles of statements", this paper proposes a linguistic model of discourse analysis. The research-based model views discourse as groupings of text and statements, and is rooted in four central dimensions, namely those of *situationality and contextuality*, *functionality*, *thematicity* and *structurality*.

In order to arrive at an adequate linguistic understanding of discourse, the model also focuses on these dimensions with regard to complex language phenomena on differing language structure levels. This "multiple level model" integrates current methods of linguistic analysis, such as term analysis, metaphor analysis, and argumentation pattern analysis, in order to determine function, structure and meaning of language phenomena of discourse on transtextual levels. The reciprocity of both linguistic and non-linguistic factors is reflected and described within this model.

1. Uwagi wstępne

Analiza dyskursu w jej foucaultowskim, względnie poststrukturalistycznym wariacie zajmuje obecnie stałe miejsce w lingwistyce. Wiele teoretycznych i metodycznych prac, jak również badań empirycznych umożliwiło ukonstytuowanie i rozwój analizy dyskursu jako oddzielnego pola badawczego, doprowadzając do rozszerzenia klasycznych, strukturalno-językowych płaszczyzn badawczych – tj. słowa, zdania, tekstu – o nową płaszczyznę, płaszczyznę dyskursu². Zauważyć można przy tym kwestie metodyczne jak i teoretyczne analizy dyskursu dyskutowane są często w kontekście empirycznych zagadnień³.

² Chciałabym tutaj odesłać przykładowo do nowszych badań von Bussego (2000), Spitzmüllera (2005), Warnkego (2002a, 2002b, 2007). M i W. Heinemann widzą w pojęciu dyskursu Bussego i Teuberta centralną jednostkę lingwistyczną, która – ogólnie mówiąc – nie pojmuje tekstów/sformułowań jako bytów odizolowanych, lecz jako występujących w kontekście i od niego zależnych. Por. Heinemann/Heinemann (2002: 119-120).

³ Por. m.in.: Böke (1996a, 1996b); Wengeler (2000, 2003, 2005); Böke/Jung/Wengeler (2000); Spitzmüller (2005) Kashapova (2006); Fraas/Klemm (2005). Jako punkt styczny z analizą dyskursu

Lingwistyczna adaptacja foucaultowskiej analizy dyskursu wymaga szczegółowego uzasadnienia, które umożliwi osadzenie własnej metody badawczej w teoretycznym horyzoncie Foucaulta. Z jednej strony Foucault \diamond poświęca mało uwagi językowym fenomenom w kontekście pojęcia dyskursu \langleze względu na własne pojęcie języka>⁴. Z drugiej strony powiązane poststrukturalistycznym pojęciem dyskursu implikacje poddawane są krytyce ze względu na niemożność pogodzenia centralnych założeń analizy lingwistycznej. Warto w tym miejscu przypomnieć choćby o koncepcji autora, względnie podmiotu i powiązanej z nimi koncepcjami intencjonalności i zdolności działania emitentów⁵. Należy zatem dokładnie zarysować konkretne punkty styczne, dzięki którym mówienie o lingwistycznej teorii dyskursu w nawiązaniu do Foucaulta stanie się bardziej przekonujące⁶.

Punkt wyjścia dla lingwistycznej teorii dyskursu stanowi teoria dyskursu Foucaulta. Jej zasadniczym celem jest krytyka uniwersalizmu, nowoczesnego, autonomicznego podmiotu, idei ciągłości i wiary w postęp Oświecenia (a w szczególności optymizmu Oświecenia), jak również krytyka poglądu o powiązanej z podmiotem oryginalności i pierwotności dzieł⁷. U Foucaulta nie rozchodzi się tylko o zanegowanie i zakwestionowanie tych kategorii, ale raczej o spojrzenie na nie z innej perspektywy (por. Honneth 2003: 21-24). Za cel jego krytyki można uznać uwypuklenie podmiotu jako istoty tworzonej przez procesy empiryczne, od zawsze uwikłanej w konteksty historyczne i będącej od nich zależną, przewartościowanie kulturowych i społecznych dyferencji, jak również podkre-

Foucaulta wymieniana się tutaj często operacjonalizację Bussego/Teuberta (1994), bez omawiania jednak explicite punktów styčných z teorią Foucaulta. Wyraźne odwołanie do Foucaulta pojawiło się m.in. u Bussego (1987 i 2000), u Spitzmüllera (2005), jak również u Wankego (2002a, 2002b).

⁴ Por. Spitzmüller (2005: 34), Busse (1987: 242-246).

⁵ W dalszej części tej pracy stosowała będę odwołania do dzieła Foucaulta *Archeologia wiedzy/Archäologie des Wissens* za pomocą skrótu AW, do dzieła *Porządek dyskursu/Die Ordnung des Diskurses* za pomocą skrótu ODis, do dzieła *Dyspozytywy władzy/Dispositive der Macht* za pomocą skrótu DdM, do dzieła *Podmiot i władza/Das Subjekt und die Macht* za pomocą SM, do dzieła *Mikrofizyka władzy/Mikrophysik der Macht* za pomocą Mikro. Informacje o stronach podawane są zarówno do niemieckojęzycznych, jak i (jeśli to możliwe) polskojęzycznych prac Foucaulta. Na temat zgodności opartego o teorię działania pojęcia języka z poststrukturalistycznym teoriami zobacz przypis 14. Odnośnie problemu podmiotu u Foucaulta i w recepcji jego twórczości warto przywołać jeszcze artykuł Georga Alberta w tomie Warnke, Ingo/ Spitzmüller (2008).

⁶ Por. Warnke (2007: 9). Ponieważ w naszych dociekaniach rozchodzi się o rozwinięcie metodycznych możliwości lingwistycznej analizy dyskursu w nawiązaniu do prac Foucaulta, teoretyczne implikacje rozważań autora *Archeologii wiedzy* zostaną wspomniane tylko wtedy, gdy będzie to konieczne.

⁷ Por. m.in. Kögler (2004: 1-63). We wstępie do dzieła *Archäologie des Wissens* podobnie jak w dziele *Die Ordnung des Diskurses* Foucault przedstawia zasadnicze założenia przyświecające jego pracy. Z jednej strony jest to kierowanie się metodą krytyczną, z drugiej metodą genealogiczną (por. ODis, 38-42). Krytyczna metoda dotyczy aporii Oświecenia, metoda genealogiczna sposobu pojawiania się i samego powstawania dyskursów.

ślenie braku ciągłości pomiędzy procesami historycznymi (por. Detel 2003: 184). Te ogólne założenia wyrażał Foucault w dychotomiach, które znamionują jego twórczość, a jednocześnie wyróżniają jego teorię i metodę badawczą.

Podczas gdy tradycyjna teoria idei zajmuje się autonomicznym podmiotem jako *twórcą, jednością, pierwotnością* oraz dziełem jako *oryginalnością*, jak również ukrytymi, stojącymi za rzeczami *znaczeniami* (ODis: 37/39), zamiarem foucaultowskiej analizy dyskursu jest ujęcie *zdarzenia, serii, regularności* i *warunków możliwości* tworzenia wiedzy w konkretnym czasie/epoce⁸. Chodzi tutaj zatem o odkrycie warunków dyskursywnego tworzenia znaczeń oraz o uwolnienie się od pozbawionej wszelkich kontekstów idei oryginalności i pierwotności⁹ (zob. ODis, AW: 1-30/1-30).

W nawiązaniu do powyższych rozważań należy przeanalizować tutaj główne założenia teorii Foucaulta. Są one bowiem ważne dla metodycznego zastosowania w lingwistycznej analizie dyskursu. W bezpośrednim nawiązaniu do teoretycznych wywodów miejsce centralne niniejszej pracy zajmą rozważania metodyczne. Celem jej będzie z jednej strony analiza dyskursu jako analizy wielopoziomowej, z drugiej strony uwypuklenie związków pomiędzy foucaultowską i lingwistyczną analizą dyskursu. W niniejszym artykule chciałabym ponadto określić teoretyczną podstawę ramy metodycznej dla lingwistycznej analizy dyskursu, którą cechuje otwartość na inne metody badawcze.

2. Teoria dyskursu Foucaulta jako metodologiczny punkt wyjścia

Sam Foucault doprecyzowywał, rozszerzał i zmieniał wielokrotnie w swoich kolejnych pracach teoretyczne wywody dotyczące pojęcia dyskursu i jego analizy. Zatem w kontekście próby zrekonstruowania interesującego nas pojęcia wielką wagę odgrywa uwzględnienie i odpowiednie podkreślenie różnych faz rozwoju twórczości francuskiego filozofa oraz związanych z tym różnic znaczeniowych dotyczących wybranych elementów jego teorii¹⁰.

⁸ Pojęciu *zdarzenia* Foucault przeciwstawia *tworzenie; serii – jedność; regularności – oryginalność*; a *warunkom możliwości* przeciwstawia on *znaczenie* (ODis, 35/39).

⁹ Badania Foucaulta należy zatem postrzegać jako „część nowej, obszernej intelektualnej tendencji w historiografii nauki XX wieku” (Detel 2003: 182). Jego sposób myślenia znajdował się pod wyraźnym wpływem Bachelarda i Canguilhema. Jego historyczno-ideowe korzenie sięgają jednak wstecz XIX wieku, [do teorii] Marksa i Engelsa i prowadzą poprzez rozwój socjologii wiedzy u Karla Mannheima, który wysuwał na pierwszy plan społeczne uwarunkowanie wszelkiej wiedzy, aż „do historycznego zwrotu w analitycznej teorii nauki, [...] w której swój udział mieli tacy autorzy jak Thomas Kuhn, Imre Kalatos i Paul Feyerabend, jak również Gaston Bachelard i Georges Canguilhem” (Detel 2003: 182).

¹⁰ Prace Foucaulta dzielone są tradycyjnie według trzech głównych etapów tematycznych organizujących jego twórczość, tj. fazę wiedzy, władzy oraz podmiotu. Faz tych nie można jed-

Przedmiotem centralnym analizy są wypowiedzi będące elementami konstytuującymi dyskursy (AW: 156/139-40). Wypowiedzi formują się w dyskursy w oparciu o cztery regulatywne zasady, którymi są: *zdarzenie*, *seria*, *regularność* oraz *warunek możliwości*. Wypowiedzi, rozumiane jako zdarzenia, konstytuują zatem dyskursy¹¹. Wypowiedzi formują się w sposób seryjny, wyróżniają się regularnością zdarzeń, to znaczy dalej, że zdarzenia te występują w określonym związku, „w zagęszczeniu” i pozwalają w oparciu o ich nagromadzenie przyjąć istnienie jakiegoś określonego porządku, struktury, względnie uregulowanego ciągu. Regularność implikuje istnienie pewnej stabilności, jednak nie prawidłowości dyskursu. Ważne jest przy tym, że dyskurs sam wytwarza regularność; nie istnieje zatem żadna przeddyskursywna regularność (por. AW: 151/135; 297/248). Zdarzenia uwidaczniają się wobec tego w wyniku anonimowych warunków możliwości. Dyskursywność oznacza zatem seryjne występowanie zdarzeń manifestujących się pod postacią regularności, przez co zagwarantowana jest spistość dyskursu.

Regularność rozumiana przez Foucault jako relacyjne i powtarzalne włączenie wypowiedzi do kompleksowego systemu zależności dotyczy czterech formacji: *przedmiotów*, *pojęć*, *modalności wypowiedzi* oraz *strategii*. Te cztery formacje są niejako elementami konstytutywnymi, względnie płaszczyznami konstytutywnymi dla dyskursów¹². Ze względu na warunki ich egzystencji należy uznać je za skrajnie heterogeniczne.

nak ściśle od siebie oddzielić, a granice pomiędzy nimi pozostają raczej płynne. Ponadto można stwierdzić, że Foucault w poszczególnych fazach swojego intelektualnego rozwoju każdorazowo przesunął środki ciężkości w zasadniczych dla swojego myślenia kwestiach, jednak nigdy zasadniczo nie kwestionował on swoich wcześniejszych ustaleń. Tak więc kwestia podmiotu jest dla niego ważna we wszystkich trzech okresach jego twórczości, za każdym jednak razem problematyka związana z podmiotowością rozpatrywana jest z innej perspektywy (por. Kögler ²2004; Fink-Eitel ⁴2002, 14-15).

¹¹ Powstawanie wydarzeń nie jest uzależnione, według Foucaulta, od samego podmiotu, a warunki owego powstawania należy raczej umiejscowić kompleksowo i kontekstualnie. Wydarzenie nie jest zatem aktem genialnego stworzenia. „Oczywiście, nie jest ono ani substancją, ani wypadkiem, ani jakością, ani procesem; wydarzenie nie należy do porządku ciał. Zarazem nie jest jednak wcale czymś niematerialnym; to na poziomie materialności zawsze odnosi ono skutek, jest skutkiem; ma swoje miejsce i zawiązuje relacje. Współistnieje. Rozprasza, przecina, akumuluje, selekcjonuje elementy materialne; nie jest po prostu aktem lub właściwością ciała; powstaje jako skutek w materialnym rozproszeniu. Powiedzmy, że filozofia wydarzenia powinna posuwać się naprzód, w kierunku na pierwszy rzut oka paradoksalnym – bezcielesnego materializmu” (ODis 41/41).

¹² Elementy poziomów formacji znajdują – moim zdaniem – swój odpowiednik w perspektywie lingwistycznej w osadzonych na różnych płaszczyznach fenomenach i strategiach językowych. [Z kolei] formacje wzorców odpowiadają w moim przekonaniu w lingwistycznej perspektywie regularności, która uwydatnia się dopiero dzięki dyskursowi. Formacje wzorców powstają również dzięki dyskursowi, a z drugiej strony oddziałują one na dyskurs o tyle, że znajdują się w dyspozycji mówcy jako środek [pomagający] w rozwiązywaniu problemów komunikacyjnych. Mówca [reprezentujący] dowolną społeczność komunikacyjną dysponuje nieświadomie tą modelową wiedzą, a w konsekwencji jest on ograniczony w swojej wolności działania poprzez narzucone mu wzorce.

Płaszczyzna *formacji przedmiotów* ukazuje związki pomiędzy wyłanianiem się przedmiotów na powierzchni oraz instancjami odgraniczającymi i schematami wyszczególniającymi, według których przedmioty są klasyfikowane i grupowane. Chodzi więc o ustalenie, jak konstruowane są przedmioty w dyskursie, jak są one uporządkowane w jego obrębie i w jakich wzajemnych relacjach się znajdują. Dzięki tej wiedzy możemy określić, w jaki sposób przedmioty pojawiają się w obrębie dyskursu, jak są ukształtowane oraz jak tworzą one dyskurs. Instancje wyłaniania, odgraniczania i wyszczególniania przedmiotów rozpatrywane są pod względem zależności, jakie je łączą (por. AW: 61-74/66-76). W końcu chodzi również o to, w jaki sposób dyskursy mogą wywierać wpływ na inne dyskursy. Należy przy tym zwrócić uwagę, że dyskurs tworzy z jednej strony przedmioty, z drugiej strony zaś przedmioty te mogą wywierać wpływ na kształt dyskursu. Należy zatem założyć, że istnieje między nimi wzajemna zależność.

Płaszczyzna *formacji modalności wypowiedzi* (AW: 75-82/77-82) odnosi się do różnych pozycji podmiotu oraz miejsc wypowiedzi w obrębie dyskursu. Podmiot jest przy tym rozumiany jako podmiot nieciągły, rozproszony, który może przyjmować i zajmować w obrębie układu relacyjnego różnorodne funkcje, pozycje i role. Podmiot nie jest rozpatrywany jako jedność, z której wywodzą się dywergentne typy wypowiedzi; co więcej różne modalności wypowiedzi demonstrowują rozproszenie podmiotu (por. AW: 81, 82/81, 82).

Przy *formacji pojęć* rozchodzi się o opis organizacji pola wypowiedzi, to jest o kolejność wypowiedzi, o różne układy serii wypowiedzi, o typy zależności między wypowiedziami, o schematy retoryczne i formy współlistnienia wypowiedzi. Analizie na tym poziomie podlegają również wzajemne zależności poszczególnych elementów tej formacji (por. AW: 83-93/83-91). Chodzi tutaj o odtworzenie, w jaki sposób dyskurs tworzy pojęcia, których pochodzenia uczestnicy dyskursu nie są świadomi. Foucault pokazuje wyraźnie, że pojęcia w zależności od obszaru dyskursu mogą oznaczać różne rzeczy oraz że są one konstruowane poprzez anonimowe i ponadindywidualne struktury.

Formacja strategii zajmuje się sposobem wyboru tematów i teorii. Foucault rozumie analizę wyboru tematów i przedmiotów jako analizę strategii, które rozpraszają się w określony sposób w w dyskursie i reprezentują określony rodzaj poznania. Poznanie jest zależne zatem od dyskursywnych uwarunkowań. Badanie tych strategii i tematów powinno być przeprowadzane przy uwzględnieniu miejsc rozszczepiania, niezgodności, równoważności i interwencji, przy czym zwraca się tutaj uwagę przede wszystkim na koherencję dyskursu. Chodzi zatem o kwestię, czy w dyskursie istnieją ewentualnie pojęcia alternatywne, albo czy na podstawie pojęć alternatywnych ukształtowały się koherentne serie. Rozszczepienia (załamanie, przerwy, pęknięcia) w obrębie dyskursów uwidaczniają się przez niezgodność dwóch typów wypowiedzi lub przedmiotów (por. AW: 96/93) albo przez ich pozycję wobec sąsiednich dyskursów (por. AW: 98/95).

W tym ostatnim wypadku Foucault mówi przede wszystkim o oddzieleniu dyskursu od innych dyskursów. Z drugiej strony analizując formację strategii należy brać pod uwagę funkcję dyskursu w świetle otaczających go praktyk niedyskursywnych, rozpatrując przy tym tryby i procesy przywłaszczania dyskursu (por. AW: 99/96).

Cztery heterogeniczne, konstytuujące dyskurs płaszczyzny, względnie elementy formacji, znajdują się w złożonym stosunku wzajemnych odniesień i uwarunkowań. W związku z tym Foucault mówi o dwukierunkowym pionowym systemie zależności: formacja przedmiotów implikuje określone pozycje podmiotu, te zaś wytwarzają określone formy współistnienia wypowiedzi. Gra pojęć odbija się na formacji strategii, strategicznym wyborze (AW: 106-108/102-103). Stosunki te mogą również przebiegać w odwrotnym kierunku. Strategiczne wybory niejednokrotnie wpływają na formację pojęć itd.¹³ W tym właśnie miejscu odnajdujemy dogodną możliwość zastosowania lingwistycznej analizy dyskursu. Uwarunkowane jest to faktem, iż po pierwsze fenomeny językowe występują również na różnych płaszczyznach i po wtóre, że są opisywane pod kątem swojej heterogeniczności.

Dlatego biorąc pod uwagę ową heterogeniczność konstytuujących dyskurs płaszczyzn należy rozszerzyć pojęcie dyskursu o pojęcie dyspozytywu tak, żeby dyskursy mogły być uważane za przestrzenie działania oraz analizowane za pomocą odpowiednich metod badawczych. Dyskursy początkowo koncyptowane przez Foucaulta jako autonomiczne formacje biegiem czasu zaczynają być uzależniane w jego pracach od pozadyskursywnych praktyk. Pierwsze wzmianki na ten temat znajdujemy już w *Archeologii wiedzy* (por. AW: 73-74/75-76; 99-100/96-97; 235/201-202).

Dyspozytyw łączy w sobie dyskursywne i niedyskursywne czynniki (por. DdM: 119-123), które są ważne dla analizy i opisu dyskursów właśnie z lingwistycznej perspektywy. Pojęcie dyspozytywu nadaje się do tego, aby osadzić wcześniejszą koncepcję dyskursu Foucaulta w teorii działania oraz zastosować go jako instrument analityczny¹⁴.

¹³ Moim zdaniem należałoby się tutaj zastanowić, czy faktycznie chodzi o wertykalny stosunek zależności rozumianej jako każdorazowe określanie nadrzędnej płaszczyzny przez poziom niższy. Z wypowiedzi Foucaulta nie wynika bowiem całkiem jasno, jak płaszczyzny są uporządkowane i jaka jest ich hierarchia. Należy w tym miejscu postawić pytanie o to, czy omawiane płaszczyzny uzależnione są od siebie w sposób stały i konieczny, w jaki sposób na siebie oddziałują i czy są to relacje jednokierunkowe czy wzajemne?

¹⁴ Kammler (1986) utrzymuje, że badanie dyspozytywów stanowi w zasadzie przypadek szczególny analizy dyskursu, ponieważ przy analizie dyspozytywu przedmiot badania stanowią dyskursywne praktyki, uwarunkowane heterogenicznymi czynnikami (por. Sammler 1986: 158-162). „Jako że kategorie ‘dyskurs’ i ‘praktyka dyskursywna’ pełniły paradoksalnie funkcję utrzymania i jednocześnie »zniesienia« podziału pomiędzy tym, co dyskursywne i tym, co niedyskursywne“ (Kammler 1986: 159; por. także Foucault *Mikro*: 102). Na wzajemne uwarunkowanie dyskursy-

Ten krytyczny wobec władzy związek pomiędzy dyskursywnymi i niedyskursywnymi praktykami jest, moim zdaniem, o tyle ważny dla lingwistycznej analizy dyskursu i jej metodologii, że tutaj czynniki *kontekstualność* i *sytuacyjność* <włączone zostały> w zakres analizy. To umożliwia adekwatne przedstawienie struktur znaczeniowych, a tym samym przyczyniła się do ugruntowania opartej na teorii działania koncepcji języka, co ma bezpośredni wpływ na metodę badań. W tym kontekście należy postawić pytanie, w jakim stopniu powiązanie dyskursywne (kontekst dyskursu) może tworzyć i określać funkcję a przede wszystkim wpływać na semantykę takich fenomenów językowych jak: słowa-kłucze, metafory dyskursu, czy wzorce argumentacji? Jakie językowe i pozajęzykowe praktyki odgrywają w tym kontekście rolę i jak można je metodycznie scharakteryzować? W szczególności ścieranie się różnych obszarów wiedzy w obrębie dyskursów publicznych pokazuje, jak jeden i ten sam leksem może być używany zamiennie w różnych kontekstach wiedzy¹⁵.

Omówione tutaj cztery formacje wiedzy, jak również założenia metodyczne i regulatywne zasady dyskursu należy uwzględnić przy zastosowaniu pojęcia dyskursu do analizy lingwistycznej, biorąc pod uwagę wzajemne przeplatanie się dyskursywnych i niedyskursywnych praktyk. W lingwistycznej analizie dyskursu językowe fenomeny rozumiane są jako zdarzenia, które występują seryjnie i regularnie i opisywane są jako warunki możliwości dyskursu według metodycznych zasad *odwrócenia*, *swoistości*, *zewnętrzności* i *nieciągłości* (ODis: 34/37). Nie chodzi zatem o ustalone znaczenia, lecz o to, co wpływa na tworzenie znaczeń w każdym specyficznym kontekście, o to, w jaki sposób fenomeny językowe pojawiają się na powierzchni oraz jak można je metodycznie ująć. Dopiero seryjne występowanie wytworzonych w dyskursie znaczeń może w ogóle stać się podstawą do porozumiewania się. Znaczenia są więc negocjowane w dyskursie i muszą w dyskursie doświadczyć – że się tak wyrażę – pewnego skonwencjonalizowania (por. Spieß 2009). Z tego też wynika ambiwalentny stosunek pomiędzy dynamiką i statyką, względnie wariacją i uformowaniem dyskursu¹⁶.

wów i pozadyskursywów zwraca uwagę Foucault, gdy konstatuje on przy tej okazji, że „nie ma przeciwieństwa pomiędzy tym, co się czyni i tym, co się mówi”. Rozdzieleniu językowych i niejęzykowych elementów, którego nie da się w pełni przeprowadzić, odpowiada – jak wyżej już zaznaczono – pragmalingwistyczne postępowanie, względnie pragmalingwistyczne pojęcie języka.

¹⁵ Staje się to widoczne na przykładzie pojęcia *początek życia* (Lebensbeginn) w obrębie dyskursu na temat komórek macierzystych, które posiada różnorodne warianty znaczeniowe: ‘początek zespolenia komórki jajowej z plemnikiem’; ‘stopniowy proces’; ‘wraz z implantacją’; ‘wraz z narodzeniem’; ‘w połączeniu z łonem matki’; ‘wraz z pojawieniem się pewnych określonych cech’ – żeby wymienić tylko niektóre części znaczeniowe (por. Spieß 2009).

¹⁶ Staje się to wyraźne na przykładzie gatunków. Adamzik zwraca uwagę, że gatunki tekstów stają się [określonymi] rodzajami tekstów z powodu powtarzających się i względnie ustalonych cech, które jednak mogą ulegać zmianom poprzez powtarzające się odniesienia. „W przypadku ambitnych tekstów obok takiego czynnika jak wzorzec, czyli tego, co jest już ukształtowane i prze-

Analiza lingwistyczna z jej teoretycznymi podstawami i metodycznym zastosowaniem musi uwzględnić zatem konsekwencje, które dla centralnego w językoznawstwie pytania o znaczenie niesie tak zdefiniowane pojęcie dyskursu:

- Nie istnieją żadne przeddyskursywne i stałe znaczenia
- Znaczenia kształtują się w dyskursie i są doprecyzowane poprzez kontekst
- Każde znaczenie jest zawsze tylko doraźne i jako takie relatywne
- Funkcję językowych fenomenów można zrozumieć dzięki ich umiejscowieniu w dyskursie
- Fenomeny językowe dają się opisać zawsze w połączeniu i zakorzenieniu w większych związkach

Na tym tle należy rozpatrywać poniższe rozważania dotyczące lingwistycznej metody analizy dyskursów.

3. Lingwistyczna analiza dyskursu jako analiza wielopoziomowa

Jako że wypowiedzi manifestują się zawsze w języku, zadanie lingwistycznej analizy dyskursu polega na zanalizowaniu językowej autonomii wypowiedzi wraz z jej wielowymiarowością na różnych strukturalno-językowych poziomach. Lingwistyczna analiza dyskursu podąża przy tym śladem rozszerzonego wariantu foucaultowskiego pojęcia dyskursu o tyle, że pojęciu dyskursu służy za podstawę osadzona w teorii działania języka. Dyskursy są zatem osadzone w teorii działania oraz określane jako przestrzenie działania, względnie ramy działania, które same w sobie są performatywne. Foucaultowskie pojęcie dyskursu z *Archeologii wiedzy* zostanie połączone z pojęciem dyspozytywu, jako że dyskursy znajdują się zawsze pod wpływem pozajęzykowych czynników, a język rozumiany jest jako forma działania¹⁷.

kazane, rolę decydującą odgrywają takie czynniki jak kreatywność i indywidualność. Można je dostrzec w tych właściwościach tekstu, których dany tekst nie dzieli z wszystkimi lub z większością tekstów tego samego gatunku. Tylko w wypadku, gdy cechy te występują w wystarczającej skali, tekst staje się możliwy do zinterpretowania, to znaczy, tylko wtedy można powiedzieć o nim coś interesującego” (Adamzik 2001: 23).

¹⁷ Szczególnie wypowiedź ze „Śmierci podmiotu” (Tod des Subjekts), wywodząca się od Roland Barthesa (2000) i podchwycona przez Foucaulta (2003), jest w tym kontekście widziana jako niezgodna z pragmatycznym pojęciem języka, jako że zostaje zakwestionowana intencjonalność i autonomia działających podmiotów (por. Linke/Nussbaumer 1997). Przypatrując się jednak poststrukturalistycznej dyskusji wokół „Śmierci podmiotu”, względnie wokół „Śmierci autora” zauważamy, że właśnie Foucault (i, w nawiązaniu do Foucaulta, Butler) nie zamierza usuwać podmiotu, ale dokonuje jego bardziej zróżnicowanego osądu. Foucault wychodzi od dwójakiej konstytucji pojęcia podmiotu: podmiot podporządkowuje się, a podporządkowując się, konstruuje się jedno-

W nawiązaniu do koncepcji Foucaulta pod pojęciem dyskursu w perspektywie lingwistycznej rozumie się pewne nagromadzenie tekstów należących do wspólnej formacji wiedzy (por. Busse/Teubert 1994: 14). Teksty są przy tym postrzegane jako prymarne jednostki działania i jako „reprezentanci seryjnie zorganizowanej dyskursywnej praktyki”¹⁸ (Warnke 2004: 312), które mogą być ukształtowane wielofunkcyjnie i polisemicznie¹⁹ oraz opisane za pomocą określonych cech. Tymi cechami, które nie zawsze występują jednocześnie są *zdażeniowość*, *seryjność*, *regularność*, *warunek możliwości*, *tematyczne powiązanie tekstów*, *procesualność* i *sukcesywność*, *dyskursywność*, *społeczne uwarunkowanie* i *socjalność*, jak również zależnie od przedmiotu dyskursu *opinia publiczna* oraz *medialność*.

W lingwistycznej perspektywie dyskursy są - według Bussego (1987 i 1994) - ukonstytuowane w pierwszym rzędzie przez seryjne rozproszenie tekstów, któ-

ześnie. W tym obszarze konfliktu pomiędzy podporządkowywaniem się i samokonstruowaniem należy umieścić obszar wolności działania podmiotu. Nie można zatem w żadnym wypadku mówić o usunięciu podmiotu, raczej chodzi Foucault o perspektywę kontekstualności podmiotu, która zawsze stoi przed podmiotem (por. Foucault 2003, Butler 2001, Barthes 2000, jak również artykuł Alberta w tym wydaniu). Dla Foucault nie istnieją żadne podmioty bez kontekstu. Pragmatycznie zorientowane pojęcie języka, które tutaj będzie uwzględnione, implikuje różne fundamentalne założenia (intencjonalność i autonomię podmiotu, potencjalność działania i odpowiedzialność), które jednak tylko na pierwszy rzut oka odbiegają od poststrukturalistycznych koncepcji. Po bardziej dogłębnej analizie okazuje się, że zorientowane językowo-pragmatycznie pojęcie tekstu jest całkowicie kompatybilne z poststrukturalistycznymi koncepcjami. Poprzez uwzględnienie kontekstualności i sytuacyjności przejmując ono wrodzoną ideę poststrukturalistycznych teoretyków, którzy wyraźnie podkreślali, odnosząc się do konstytucji podmiotu, jego uzależnienie od kontekstu. Tak samo koncepcja autora i podmiotu w teorii pragmatycznej jest heterogeniczna i w żadnym wypadku nie jest autonomiczna, ponieważ przez kontekstualność i sytuacyjność podmiot zostaje określony, względnie zostaje na niego wywarty wpływ. Dlatego jest on nie do pomyślenia bez kontekstu. Subiektywność zostaje ukształtowana dopiero poprzez kontakt z istniejącymi strukturami (interesujące dla lingwistyki są normy językowe, które każdemu człowiekowi są wrodzone). Tak samo nie można zakładać istnienia jednolitego podmiotu. W zależności od kontekstu, sytuacji, podłoża, przyjmowane są różne role, podmiot jest wręcz konstruowany zależnie od roli (por. Berger/Luckmann ²⁰2004). Intencjonalność i potencjalność działania mogą naturalnie zostać przypisane heterogenicznemu podmiotowi oczywiście w ramach przestrzeni działania znajdującej się w jego dyspozycji. Tak właśnie uczyniła Butler w swojej koncepcji podmiotu postsuwerennego, którego przestrzeń działania jest od zawsze określona (Butler 2006: 32, 219) oraz tak uczynił Foucault w późnej pracy *Das Subjekt und die Macht*, przyjmując zdolność działania podmiotu daną przez możliwość stawiania oporu. Podobnie interpretować można koncepcję powtarzalności Derridy, dającej w szczególności możliwość wyłamania się z poprzednich kontekstów poprzez wyrażenia (Derrida 2001; por. Butler 2006: 221). Dlatego zarówno w przypadku poststrukturalistycznych teorii, jak również w przypadku pragmatycznego pojęcia języka jestem za mówieniem o relatywnej *intencjonalności* i *zdolności działania*.

¹⁸ Cytat w oryginale: „Repräsentanten einer seriell organisierten diskursiven Praxis“.

¹⁹ Wielofunkcyjność i polisemia tekstów wynika z mnogości adresatów tekstów. Polisemia bazuje przy tym na użyciu mglistej semantycznie leksyki.

re badacze wybierają na drodze selekcji w ramach konstruowania korpusu tekstów. Poszczególne fenomeny językowe stają się widoczne dopiero wtedy, gdy ulegają „zagęszczeniu” w określonym dyskursie lub stają się miejscami wspólnymi różnych dyskursów.

Tekst jako jednostkę prymarną analizy i działania lingwistyki dyskursu można opisać w oparciu o różne aspekty, dzięki czemu uwzględniona zostanie wspomniana heterogeniczność przedmiotu badania. Celem lingwistycznej analizy dyskursu jest w takim razie opis fenomenów językowych w odniesieniu do ich rozproszenia, tworzenia ich znaczeń oraz ich funkcji w dyskursie.

Każda semantyczna analiza lingwistyki dyskursu koncentruje się, według Foucaulta, na wyłanianiu się znaczeń. Punktem wyjścia jest przy tym zawsze warstwa językowa, tak więc podczas analizy należy uwzględnić zasadę zewnętrżności (Warnke 2007: 17).²⁰

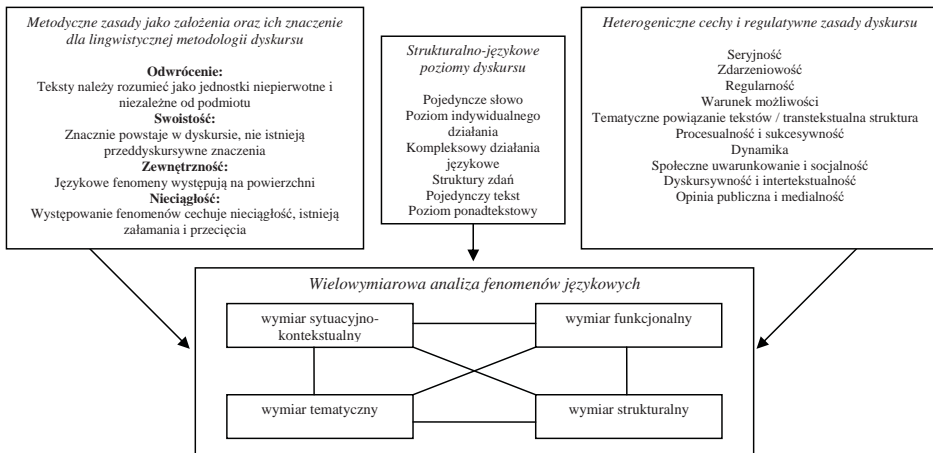
Zgodnie z metodą Foucaulta, polegającą na analizowaniu dyskursów w odniesieniu do wielu płaszczyzn oraz heterogenicznego w kontekście lingwistycznego zespołu cech, można – moim zdaniem – badać dyskursy również w lingwistycznej perspektywie za pomocą modelu wielopoziomowego. Tylko w ten sposób dają się bowiem adekwatnie opisać heterogeniczne formacje. W naszym przypadku heterogeniczność istoty badanych zjawisk jest szczególnie skomplikowana, ponieważ heterogeniczne są po pierwsze – wymiary opisu, po drugie – poziomy strukturalno-językowe, wreszcie po trzecie – sam materiał językowy²¹.

Rysunek 1 pokazuje, jak dalece można połączyć najważniejsze parametry foucaultowskiej analizy dyskursu z lingwistycznymi kategoriami oraz w jaki sposób mogą one wyrzucić wpływ na metodę lingwistycznej analizy dyskursu. Analiza wielopoziomowa odnosić się będzie przy tym najpierw do pojedynczego tekstu, a następnie do transtekstualnych poziomów.

Strukturalno-językowe poziomy dyskursu można rozróżnić według ich językowej złożoności – od pojedynczego słowa do poziomu transtekstualnego. Następnie poddawać je można badaniu w ujęciu intratekstualnym oraz intertekstualnym uwzględniając wymiar funkcjonalny, tematyczny, strukturalny,

²⁰ Cytat w oryginale: „Jede semantische Analyse der Diskurslinguistik nach Foucault konzentriert sich also auf die Emergenz von Bedeutung im Feld der Präsenz. Der Ausgangspunkt ist dabei immer die sprachliche Oberfläche, sodass in der Analyse das Prinzip der Äußerlichkeit zu beachten ist.“ Warto w tym kontekście przywołać tu jeszcze pracę Butler, która przykłada koncepcję dyskursu Foucaulta bezpośrednio do języka. Tym samym semantyczna analiza w sensie dyskursywno-analitycznym zawdzięcza wiele pragmatycznemu pojęciu języka, które zakłada zdolność działania języka (por. Butler 2006).

²¹ Różne rodzaje tekstów, które należą do jednego dyskursu, należy rozumieć dla przykładu jako heterogeniczne elementy dyskursu. Dymensje opisu analizy tekstu dotyczą różnych kryteriów opisu, a językowe fenomeny, pochodzące od różnych strukturalno-językowych poziomów, są pod względem właściwości heterogeniczne.

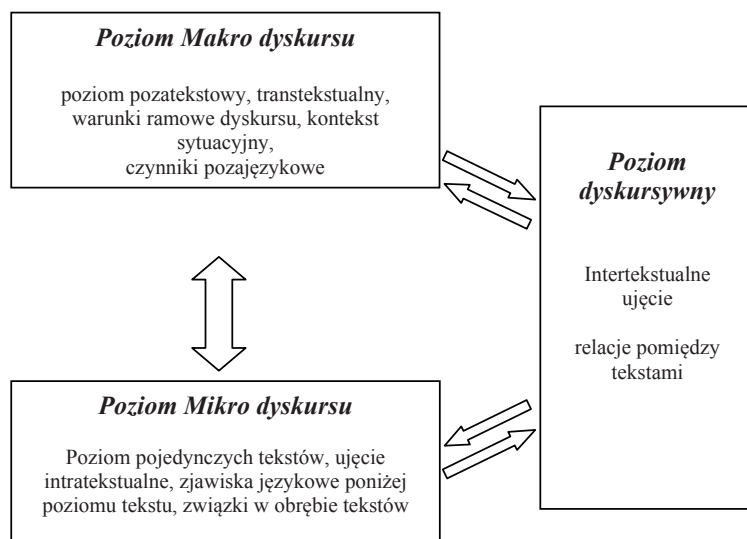
Rys. 1: Wpływ heterogenicznych elementów dyskursu na wielowymiarową lingwistyczną analizę dyskursu

sytuacyjno-kontekstualny). Wydaje się przy tym zasadne podzielić dyskurs jeszcze na poziom Makro, poziom Mikro i poziom dyskursywny. Z interakcji poziomów Makro i Mikro wyłania się poziom dyskursywny (por. ilustracja 2). Strukturalno-językowe poziomy dyskursu, obejmujące zjawiska językowe o różnym stopniu złożoności, badane są zatem w oparciu o wymienione wyżej cztery wymiary. Zanim analiza obejmie poziom transtekstualny, koncentruje ona swoją uwagę najpierw na poziomie pojedynczych tekstów. Informacje o dyskursie można uzyskać jedynie poprzez zbiór zjawisk językowych zawartych w pojedynczych tekstach.

Jak należy opisać relacje pomiędzy poziomami: dyskursywnym oraz Mikro i Makro dyskursu, wyjaśnia jeszcze raz rysunek 2. Poziomy Makro i Mikro w rezultacie wzajemnych uwarunkowań <tworzą> poziom dyskursywny, który wywiera wpływ zarówno na poziom Makro, jak i na poziom Mikro. Konstelacja dyskursu, która znajduje swoje odbicie w poziomie Makro, kontekstualizuje język dyskursu z poziomu Mikro (sytuacyjno-kontekstualne realizacje językowe), co przyczynia się ponownie do ukonstytuowania poziomu Makro, przy czym interakcję między innymi tworzy właśnie poziom dyskursywny, który oddziałuje wstecz na językowe formacje poziomów Mikro i Makro.

Punktem wyjścia tej metody jest analiza tekstu. Dla każdej konkretnej analizy wybrane zostają różne aspekty (poniżej poziomu tekstu). Pojedynczy tekst, względnie językowe elementy poniżej poziomu tekstu, jak metafory, pojedyncze leksemy czy toposy nie są jednak rozpatrywane w odosobnieniu. Znaczącą rolę odgrywa uwzględnienie ich w kontekście większych językowych i pozajęzykowych powiązań. Podkreślić należy jednak, że podział na poziomy Makro i Mikro

jest zabiegiem analitycznym mającym na celu wyróżnienie struktury dyskursu. W rzeczywistości poziomy Makro i Mikro wyraźnie się zająbiają.

Rys. 2: Relacje pomiędzy poziomami.

3.1 Poziom Makro

Busse (2000) w swoim opartym na analizie dyskursu programie <historycznej> semantyki <> zwraca uwagę na znaczenie poziomu Makro:

Analiza dyskursu <oznacza> w ramach historyczno-semantycznej epistemologii <> nie tyle całkowitą reorientację w warstwie mikro-semantycznej analizy korpusu, ale w o wiele większym stopniu nowe makro-semantyczne ukierunkowanie w wyborze owego korpusu oraz analizie semantyczno-epistemicznej. Być może jej metodyczna wartość i jej niezależność tkwi w dużym stopniu w wypracowaniu makro-semantycznej i jednocześnie głęboko-semantycznej strategii badawczej. Nie zatrzymuje się ona tam, gdzie to, co i tak wiadome lub to, co insynuowane, było zazwyczaj omijane i ignorowane jako irrelewantne dla semantycznej analizy, lecz rozpoczyna analizę dopiero od epistemicznych uwarunkowań językowej konstytucji znaczeń oraz kieruje swoją uwagę na wymagania, które <> czynią w ogóle możliwym <w określonym momencie> to, co mówimy i myślimy (Busse 2000: 43)²².

²² Cytat w oryginale: „Diskursanalyse muss im Rahmen einer historisch-semantisch verfahrenen Epistemologie nicht so sehr eine völlige Neuorientierung auf der mikro-semantischen Ebene der Korpusanalyse bedeuten, als vielmehr eine makro-semantische Neuausrichtung des Blicks, der Korpuswahl und der epistemisch-semantischen Analyse. Vielleicht besteht ihr methodischer Wert und ihre Eigenständigkeit vorwiegend in der Ausarbeitung einer makro-semantischen und

Na poziomie Makro należy rozróżniać i analizować dyskurs pod względem pól działania, obszarów komunikacji, dyskursów cząstkowych, aktorów i adresatów dyskursów, mediów i form komunikacji, gatunków tekstu i każdorazowej pozycji tekstów. Należy zadać pytanie, z jakim innym dyskursem przecina się badany dyskurs, jakie cząstkowe dyskursy w swoich ramach on kształtuje, kto bierze udział w dyskursie i jaka rola przypada aktualnym rozmówcom, kim są adresaci, w jakich mediach dyskurs jest prowadzony, przez jakie media jest on rozpowszechniany, jaka forma komunikacji dominuje, jakie gatunki tekstów konstytuują dyskurs i jaką pozycję i rolę przyjmują pojedyncze teksty w całej strukturze dyskursu? Pozycja i funkcja tekstów w obrębie dyskursu jest pomocna przy charakterystyce dyskursywnych warunków sposobu występowania tekstów. Już przy analizie poziomu Makro, w szczególności przy rozróżnianiu cząstkowych dyskursów oraz określeniu roli aktorów dyskursów, można odkryć pierwsze wiązki tematyczne wraz z ich realizacjami, jak również warunki konstytuujące dyskurs.

3.2. Poziom Mikro

Poziom Mikro dyskursu jest pojedynczym tekstem, który jako taki musi być zawsze rozpatrywany pod względem swoich odniesień do dyskursu. Z tego powodu słuszne jest rozróżnienie pomiędzy ujęciem intratekstualnym i intertekstualnym dla każdego wymiaru. Podstawowym warunkiem $\langle \rangle$ analizy wielopoziomowej $\langle \text{opartej na tekstach} \rangle$ jest uwzględnienie ich wielowymiarowości. Kierunek badaniom wyznacza naturalnie pragmatyczno-językowe pojęcie tekstu, które koncentruje naszą uwagę na opisie czterech wymiarów tekstowości: *sytuacyjnym* i *kontekstualnym*, *funkcjonalnym*, *tematycznym*, jak również *strukturalno-językowym*²³.

a) Wymiar sytuacyjny i kontekstualny:

Wymiar ten obejmuje pozatekstowe elementy poziomu Makro, jak również wszystkie czynniki, które są relewantne dla zrozumienia realizowanego aktu mowy, np. możliwości warunku dla opinii publicznej, funkcje opinii publicznej,

tiefensemantischen zugleich verfahrenen Forschungsstrategie, die nicht halt macht da, wo das ohnehin Gewusste oder unbemerkt als selbstverständlich Unterstellte gewöhnlich als für die semantische Analyse irrelevant übergangen und ignoriert wird, sondern die mit der Analyse gerade erst bei den epistemischen Rahmenbedingungen sprachlicher Bedeutungskonstitution anfängt und ihr Interesse verstärkt auf die Voraussetzungen lenkt, die das in einem gegebenen Zeitpunkt Sagbare und Denkbare überhaupt erst möglich machen“.

²³ Por. Adamzik (2004), Sandig (2000), Heinemann/Heinemann (2002), Heinemann/Viehwegger (1993), Brinker (⁵2006), Bachmann-Stein (2004).

typy opinii publicznej, wiedza o tekstach²⁴ i gatunkach tekstu, jak również wiedza warunkująca porozumienie. Ramy analizy kontekstu mogą być określone szerzej lub wężej. Przy opisie uwzględnione powinny być również kwestie kulturowości tekstów oraz wiedzy o tych uwarunkowaniach. Obejmuje to naturalnie także każdorazowo relewantną wiedzę, względnie relewantne struktury wiedzy, które mogą różnić się w zależności od kontekstu (por. Fix 2006: 262-265; Busse 2007). Ponieważ dyskurs oddziałuje z powrotem na teksty, należy zatem przyjąć istnienie wzajemnych uwarunkowań i dookreślić: teksty określają przebieg dyskursu, jednocześnie same są przez dyskurs określane.

b) Wymiar funkcjonalny:

Wymiar funkcjonalny w ujęciu intratekstualnym obejmuje główne funkcje tekstu, komunikatywny sposób postępowania, jak również jego cele. Znaczącą rolę odgrywa tutaj funkcjonalne zanurzenie języka w konteksty działania, np. funkcjonalność słów-kluczy i metafor w obrębie dyskursów. W ujęciu intertekstualnym bierze się pod uwagę (na poziomie Makro dyskursu) funkcjonalną pozycję tekstu w dyskursie (funkcje: inicjalna, procesualna, końcowa, immanentna, transcendentalna i peryferyczna, metatekstualna i metadyskursywna). Funkcja tekstów jest przy tym w znacznym stopniu uzależniona od pozajęzykowych czynników (por. Girth 1996). Zarówno w ujęciu intratekstualnym, jak i intertekstualnym strategię tekstów i dyskursów mogą uwidaczniać się poprzez wielokrotne użycie określonych praktyk komunikacyjnych. W bioetycznym dyskursie wokół komórek macierzystych byłyby to przykładowo: *legitymizacja*, *dychotomizacja*, *stygmatyzacja*, *dowartościowywanie*.

c) Wymiar tematyczny:

Wymiar tematyczny zajmuje się organizacją treści, spójnością semantyczną tekstu, sposobem rozwijania tematów oraz ich realizacją (deskryptywność, argumentacyjność, eksplikacyjność, narracyjność). I tak koherencję semantyczną można zrozumieć na przykładzie analizy izotopii w pojedynczych tekstach (por. Raster 1974). W ujęciu intertekstualnym semantyczna koherencja dyskursu funk-

²⁴ Na temat stosunku wiedzy i kontekstualności por. Busse (2005: 54). I tak osąd sytuacji i kontekstów bazuje zawsze na kulturowo relewantnej wiedzy, względnie na strukturach wiedzy. Busse ilustruje ten stosunek na jednym przykładzie: „Pojęcie (słowo) „małżeństwo” przywołuje kompleksowe, różnorodnie powiązane struktury wiedzy, na które można skierować uwagę również poprzez [użycie innych], podobnie sugestywnych słów, jak np. „rodzina”, „własność”, „miłość”, „patriarchat”, „macierzyństwo”, „opieka społeczna”. Cechą charakterystyczną semantyki *małżeństwa* jest właśnie kompleksowość i powiązanie centralnych dla społeczeństwa wzorów działania i form organizacji, które odbijają się w podobnie kompleksowych i tym samym stabilnych (ponieważ wzajemnie się podpierających) strukturach wiedzy” (Busse 2005: 54; por. także Busse 2007). Busse doprecyzowuje tutaj pojęcie kontekstualności pod względem zagadnień dotyczących analizy dyskursu i zwraca uwagę na fakt, że wiedza sytuacyjna stanowi aspekt pojęcia kontekstualności.

cjonuje dzięki wychodzącym poza tekst łańcuchom izotopów (por. Rastier 1974). Uchwycenie semantycznej koherencji dyskursu umożliwiając także powracające topoty argumentacyjne oraz metafory, które mogą przybierać kształt kompletnych transtekstualnych łańcuchów izotopów lub być ich składnikami. Izotopy gwarantują zatem spójność dyskursu na poziomie głęboko-semantycznym (por. Spieß 2007, 2009).

d) Wymiar strukturalno-językowy:

W wymiarze *strukturalno-językowym* w ujęciu intratekstualnym chodzi o koherencję gramatyczną, o językowe i strukturalne właściwości tekstu wynikające z wykorzystania typowej dla danego tekstu i dyskursu leksyki i metaforyki. Ma ona wymiar fundamentalny, ponieważ od kompozycji językowej zależne są z konieczności wszystkie inne wymiary. Struktura językowa tekstów z ich każdorazowym specyficznym zakresem występowania znajduje się niejako pod istotnym wpływem innych wymiarów. W ujęciu intertekstualnym, szczególnie przez wzgląd na zachodzące relacje dyskursywne pomiędzy poszczególnymi tekstami, istotna rola przypada negocjacji znaczeń. W dyskursie na temat komórek macierzystych można zauważyć występowanie strategii negocjacji znaczeń dla pojęcia *początek życia ludzkiego* (por. Spieß 2009).

Wymienione cztery wymiary znajdują się w stosunku wzajemnych zależności i uwarunkowań; każdy poszczególny wymiar nie może zostać adekwatnie opisany bez uwzględnienia pozostałych. Są one ze sobą powiązane i zależne od siebie lecz, nie można mówić o ich hierarchizacji. Każdy wymiar znajduje się raczej pod wpływem innego, względnie każda wywiera każdorazowo wpływ na inny. Na tle tych czterech wymiarów opisu można wychwycić różne strukturalno-językowe poziomy, konstruujące tekst i dyskurs:

- a) poziom leksykalny, który obejmuje pojedyncze słowa i grupy słów
- b) poziom pojedynczych wypowiedzi i aktów komunikatywnych
- c) poziom pojedynczych tekstów
- d) poziom transtekstualny
- e) poziom epoki, względnie wiedzy

Poziomy można opisać za pomocą powszechnie stosowanych lingwistycznych metod analizy (por. Spieß 2009).

3.3 Poziom dyskursywny

Centralna dla uchwycenia ram działania dyskursu jest zatem analiza strukturalno-językowego poziomu transtekstualności, który gwarantuje i konstytuuje istnienie dyskursu. Częste pojawianie się, względnie seryjne występowanie zja-

wisk językowych, wychodzących poza granicę pojedynczych tekstów, jest dowodem na istnienie transtekstualności, którą – jak już wspomniano – można przykładowo uchwycić przy pomocy izotopów. Dopiero dzięki analizie tego poziomu możliwe staje się w ogóle scharakteryzowanie językowych dyskursywności zjawisk (por. Spieß 2007: 202-208). Wykraczający poza tekst poziom można zatem scharakteryzować posługując się pojęciem dyskursywności, które obejmuje struktury konstytuujące spójność dyskursu. Na głęboko-semantycznym poziomie można zaprezentować spójność dyskursu za pomocą łańcuchów izotopów, przy czym łańcuchy izotopów mogą wykształcić się z różnych językowych poziomów. Zawierać one mogą zatem elementy o najmniejszych semantycznych właściwościach jak również bardziej kompleksowe wzorce aktów mowy (np. topoty argumentacji), które nieustannie powracając konstruuje semantyczną koherencję na poziomie transtekstualnym. Funkcję pojedynczego tekstu można uchwycić analizując jego relacje z innymi tekstami danego dyskursu. Tak samo dopiero na poziomie transtekstualnym można określić powtarzające się, dyskursywne użycie określonych zjawisk językowych i wzorców. Dzięki tym wzorcom można rozpoznać dominujący wzorec myślenia charakterystyczny dla określonego fragmentu społeczeństwa. Kolejnymi zjawiskami językowymi, które poprzez seryjne, regularne użycie mogą przyczyniać się do powstania dyskursywności, jest tworzenie się metafor oraz konkurencja znaczeń i określeń, wynikająca z procesu ich negocjowania w obrębie dyskursów. Dopiero na gruncie negocjacji znaczeń poza pojedynczymi tekstami dochodzi w ogóle do dyskursywności. Staje się jasne, że znaczenia tworzą się dopiero w obrębie dyskursów i że nie mogą istnieć żadne stałe znaczenie, gdyż te są zawsze określone poprzez kontekst. Poziom dyskursywny tworzy się zatem poprzez intertekstualne odniesienia, co stawia pojęcie intertekstualności w centrum zainteresowania badaczy dyskursu, którzy nie powinni przy tym zapominać o różnych formach i stopniach związków intertekstualnych (por. Spieß 2007).

Przy opisie poszczególnych zjawisk językowych przedstawione i analitycznie wydzielone poziomy współgrają ze sobą. Chcąc odpowiednio uchwycić znaczenie słowa w dyskursie, każda analiza pojedynczych słów mających zastosowanie w obrębie dyskursów musi z jednej strony uwzględniać kolejne poziomy strukturalno-językowe, z drugiej zaś, pojedyncze słowa nie mogą być analizowane tylko z perspektywy jednego wymiaru. Oczywiście jest, że zarówno czynniki funkcjonalne, tematyczne, strukturalne oraz w szczególności sytuacyjno-kontekstualne odgrywają znaczącą rolę w rekonstrukcji znaczenia. W ten sposób nie zazębiają się tutaj tylko wymiary opisu, lecz przede wszystkim poziomy Makro i Mikro dyskursu.

5. Podsumowanie

W niniejszym artykule zostały nakreślone, (względnie zaprezentowane) paralele pomiędzy poststrukturalistyczną koncepcją dyskursu i pragmlingwistycznym pojęciem tekstu.

Punkt styyczny pomiędzy konkretnymi postulatami analitycznymi Foucaulta i lingwistyczną analizą dyskursu można dostrzec w koncepcji analizy wielopoziomowej. Wychodząc od pojęcia dyskursu u Foucault i jego koncepcji, zaprezentowałam powyżej użyteczny dla lingwistyki (zgodny z jej metodami) kompleksowy sposób analizy, którego celem było przedstawienie heterogeniczności i specyfiki dyskursów jako tematycznych powiązań tekstowych. Podkreślić trzeba, że głównym przedmiotem zainteresowania analizy dyskursu są teksty, gdyż to one konstytuują dyskursy.

Szczególne waga przypisana została w tej charakterystyce czynnikom *sytuacyjności* i *kontekstualności*. Oba czynniki warunkują zarówno poziom Makro, jak również poziom Mikro dyskursu. Lingwistyczna analiza dyskursu – stosownie do różnych, heterogenicznych poziomów dyskursu i perspektyw jego analizy – musi być analizą wielopoziomową. Nie stawia się tutaj pytania o oryginalność, pierwotność językowych fenomenów, lecz o ich podział i użycie w dyskursie, a wskutek tego również o znaczenie w obrębie dyskursu. Podobnie nie zakłada się jedności podmiotu i jedności dyskursu. Podmiot przyjmuje tylko jedną pozycję (pośród wielu możliwych) w dyskursie, dyskurs jest zasadniczo otwarty i może się permanentnie rozwijać, inne dyskursy mogą tworzyć się na jego kanwie, względnie, określony dyskurs może tworzyć inne dyskursy. Ażeby uchwycić heterogeniczność zjawisk językowych w dyskursie, potrzebny jest model wielopoziomowy, który umożliwi analizę uwzględniającą różne aspekty i wymiary dyskursu. Model ten powinien być metodologicznie eklektyczny, na wzór modelu przedstawionego w tej pracy. Zależnie od celu dociekań, metody analizy lingwistycznej mogą być różnie dobierane. Nie zawsze analizie muszą być poddane wszystkie aspekty dyskursu. Ważne jest, by obrany cel oraz metody analizy były zawsze wyjaśnione i przedstawione w odpowiednim kontekście.

Zaproponowany powyżej sposób spojrzenia na analizę dyskursu uświadamia, że tę ostatnią należy ją rozumieć jako naukę o tekstach (tekstologię). Z tym postulatem wiążą się dwa podstawowe warunki: po pierwsze – należy rozszerzyć pojęcie tekstu o poziom dyskursu (por. Warnke 2002); po drugie – należy włączyć foucaultowską teorię dyskursu w obręb teoretycznych refleksji lingwistyki tekstu, w takim stopniu, w jakim pokazała to np. dyskusja wokół koncepcji intertekstualności u Kristevy.

Literatura:

- Adamzik, Kirsten (2001): Die Zukunft der Text(sorten)linguistik. Textsortennetze, Textsortenfelder, Textsorten im Verbund. W: Fix, Ulla/ Habscheid, Stephan/ Klein, Josef (eds.): Zur Kulturspezifität von Textsorten. Tübingen, s. 15-30.
- Adamzik, Kirsten (2002): Texte – Diskurse – Interaktionsrollen. Analysen zur Kommunikation im öffentlichen Raum. Tübingen.
- Bachmann-Stein, Andrea (2004): Horoskope in der Presse. Ein Modell für holistische Textsortenanalysen und seine Anwendung. Frankfurt am Main.
- Barthes, Roland (2000): Der Tod des Autors. W: Jannidis, Fotis i in. (eds.): Texte zur Theorie der Autorschaft. Stuttgart, s. 185-193.
- Berger, Peter/ Luckmann, Thomas (²⁰2004): Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Frankfurt am Main.
- Böke, Karin (1996a): Überlegungen zu einer Metaphernanalyse im Dienste einer „parzellierten“ Sprachgeschichte. W: Böke, Karin i in. (eds.): Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven. Georg Stötzel zum 60. Geburtstag gewidmet. Opladen, s. 431-452.
- Böke, Karin (1996b): Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära. Zu Theorie und Methodik. W: Böke, Karin/ Liedtke, Frank/ Wengeler, Martin (eds.): Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära. Mit einem Beitrag von Dorothee Dengel. Berlin/New York, s. 19–50.
- Böke, Karin/ Jung, Matthias/ Wengeler, Martin (1996): Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven. Georg Stötzel zum 60. Geburtstag gewidmet. Opladen.
- Brinker, Klaus (⁶2005): Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. Fünfte durchgesehene und ergänzte Auflage. Berlin
- Busse, Dietrich (1987): Historische Semantik. Analyse eines Programms. Stuttgart.
- Busse, Dietrich (2000): Historische Diskurssemantik. Ein linguistischer Beitrag zur Analyse gesellschaftlichen Wissens. W: Sprache und Literatur 86, s. 39-53.
- Busse, Dietrich (2005): Architekturen des Wissens – Zum Verhältnis von Semantik und Epistemologie. W: Müller, Ernst (ed.): Begriffsgeschichte im Umbruch. Berlin, s. 43-57.
- Busse, Dietrich (2007): Diskurslinguistik als Kontextualisierung: Methodische Kriterien. Sprachwissenschaftliche Überlegungen zur Analyse gesellschaftlichen Wissens. W: Warnke, Ingo (ed.): Diskurslinguistik nach Foucault. Theorien und Gegenstände. Berlin/New York, s. 81–105.
- Busse, Dietrich/ Teubert, Wolfgang (1994): Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Methodenfrage der historischen Semantik. W: Busse, Dietrich/ Teubert, Wolfgang (eds.): Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik. Opladen, s. 10-28.
- Butler, Judith (2001): Psyche der Macht. Das Subjekt der Unterwerfung, Frankfurt am Main.
- Butler, Judith (2006): Haß spricht. Zur Politik des Performativen. Frankfurt am Main.
- Derrida, Jacques (2001): Signatur Ereignis Kontext. W: Derrida, Jacques: Limited Inc. Herausgegeben von Peter Engelmann. Wien, s. 15-45.
- Detel, Wolfgang (2003): Einleitung: Ordnungen des Wissens. W: Honneth, Axel/ Saar, Martin (eds.): Michel Foucault. Zwischenbilanz einer Rezeption. Frankfurter Foucault-Konferenz 2001. Frankfurt am Main, s. 181-191.
- Dreyfus, Hubert L./ Rabinow, Paul (²1994): Michel Foucault. Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik. Mit einem Nachwort von und einem Interview mit Michel Foucault. Aus dem Amerikanischen von Claus Rath und Ulrich Raulff. Weinheim.

- Fix, Ulla (2006): Was heißt Texte kulturell verstehen? Ein- und Zuordnungsprobleme beim Verstehen von Texten als kulturellen Identitäten. W: Blühdorn, Hardarik i in. (eds.): Text – Verstehen. Grammatik und darüber hinaus. Berlin, s. 254-276.
- Foucault, Michel (1976): Mikrophysik der Macht. Über Strafrecht, Psychiatrie und Medizin. Berlin.
- Foucault, Michel (1977): Archeologia wiedzy. przeł. Andrzej Siemek. Warszawa.
- Foucault, Michel (1977): Die Ordnung des Diskurses. Inauguralvorlesung am Collège de France, 2. Dezember 1970. Berlin.
- Foucault, Michel (1978): Dispositive der Macht. Über Sexualität, Wissen und Wahrheit. Berlin.
- Foucault, Michel (1981): Archäologie des Wissens. Übersetzt von Ulrich Köppen. Frankfurt am Main.
- Foucault, Michel (2002): Porządek dyskursu : wykład inauguracyjny wygłoszony w Collège de France 2 grudnia 1970. przeł. Michał Kozłowski. Gdańsk.
- Foucault, Michel (2003): Was ist ein Autor? In: Schriften zur Literatur. Frankfurt am Main.
- Fraas, Claudia/ Klemm, Michael (2005): Mediendiskurse. Bestandsaufnahme und Perspektiven. Frankfurt am Main.
- Girnth, Heiko (1996): Texte im politischen Diskurs. Ein Vorschlag zur diskursorientierten Beschreibung von Textsorten. W: Muttersprache 1, s. 66-80.
- Greimas, Algirdas Julien (1971): Strukturelle Semantik. Methodologische Untersuchungen. Autorisierte Übersetzung aus dem Französischen von Jens Ihwe. Braunschweig.
- Heinemann, Wolfgang/ Heinemann, Margot (2002): Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs. Tübingen.
- Heinemann, Wolfgang/ Viehweger, Dieter (1991): Textlinguistik. Eine Einführung. Tübingen.
- Honneth, Axel (2003): Foucault und die Humanwissenschaften. Zwischenbilanz einer Rezeption. W: Honneth, Axel/ Saar, Martin (eds.): Michel Foucault. Zwischenbilanz einer Rezeption. Frankfurter Foucault-Konferenz 2001. Frankfurt am Main, s. 15-26.
- Honneth, Axel/ Saar, Martin (2003): Zwischenbilanz einer Rezeption. Frankfurter Foucault-Konferenz 2001. Frankfurt am Main.
- Kammler, Clemens (1986): Michel Foucault. Eine kritische Analyse seines Werks. Bonn.
- Kashapova, Dina (2006): Kunst, Diskurs und Nationalsozialismus. Semantische und pragmatische Studien. Tübingen.
- Keller, Reiner/ Hirsland, Andreas/ Schneider, Werner/ Viehöver, Willy (2006/2004): Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. Tom 1: Theorien und Methoden. Tom 2: Forschungspraxis. Wiesbaden.
- Kerchner, Brigitte/ Schneider, Silke (2006): Foucault: Diskursanalyse der Politik. Eine Einführung. Wiesbaden.
- Klein, Josef (1989): Politische Semantik. Bedeutungsanalytische und sprachkritische Beiträge zur politischen Sprachverwendung. Opladen.
- Kocyba, Hermann (2006): Die Disziplinierung Foucaults. Diskursanalyse als Wissenssoziologie. W: Tänzler, Dirk/ Knoblauch, Hubert/ Soeffner, Hans-Georg (eds.): Neue Perspektiven der Wissenssoziologie. Konstanz, s. 137-155
- Kögler, Hans-Herbert (2004): Michel Foucault. Stuttgart.
- Kristeva, Julia (1972): Bachtin, das Wort, der Dialog und der Roman. W: Ihwe, Jens (ed.): Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven. Bd. 3. Zur linguistischen Basis der Literaturwissenschaft. Frankfurt am Main, s. 345-375.
- Landwehr, Achim (2001): Geschichte des Sagbaren. Einführung in die Historische Diskursanalyse. Tübingen.
- Linke, Angelika/ Nussbaumer, Markus (1997): Intertextualität. Linguistische Bemerkungen zu einem literaturwissenschaftlichen Textkonzept. W: Antos, Gerd/ Tietz, Heike (eds.): Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen, Transformationen, Trends. Tübingen, s. 109-126.

- Mangasser-Wahl, Martina (2000a): Von der Prototypentheorie zur empirischen Semantik. Dargestellt am Beispiel von Frauenkategorisierungen. Frankfurt am Main.
- Mangasser-Wahl, Martina (2000b): Prototypentheorie in der Linguistik. Anwendungsbeispiele – Methodenreflexion – Perspektiven. Tübingen.
- Mangasser-Wahl, Martina (2000c): Roschs Prototypentheorie – Eine Entwicklung in drei Phasen. W: Mangasser-Wahl, Martina (ed.): Prototypentheorie in der Linguistik. Anwendungsbeispiele – Methodenreflexion – Perspektiven. Tübingen, s. 15-31.
- Maset, Michael (2003): Diskurs, Macht und Geschichte. Foucaults Analysetechniken und die historische Forschung. Frankfurt am Main.
- Rastier, François (1974): Systematik der Isotopien. W: Kallmeyer, Werner u.a. (eds.): Lektürekolleg zur Textlinguistik. Tom 2: Reader. Frankfurt am Main, s. 153-190.
- Rolf, Eckard (1993): Die Funktionen der Gebrauchstextsorten. Berlin/New York.
- Rosch, Eleanor (1978): Principles of Categorization. W: Rosch, Eleanor/ Lloyd, Barbara (eds.): Cognition and Categorization. Hillsdale/New Jersey, s. 27-48.
- Sandig, Barbara (2000): Text als prototypisches Konzept. W: Mangasser-Wahl, Martina (2000b): Prototypentheorie in der Linguistik. Anwendungsbeispiele – Methodenreflexion – Perspektiven. Tübingen, s. 93-112.
- Sarasin, Philipp (2006): Geschichtswissenschaft und Diskursanalyse. Frankfurt am Main.
- Spieß, Constanze (2007): Strategien der Textvernetzung. Isotopien als Konstituenten intertextueller Relationen. W: Herrmann, Karin/ Hübenthal, Sandra (eds.): Intertextualität. Perspektiven auf ein interdisziplinäres Arbeitsfeld. Aachen, s. 189-210.
- Spieß, Constanze (2009): Wissenskonflikte im Diskurs. Zur diskursiven Funktion von Metaphern und Schlüsselwörtern im öffentlich-politischen Diskurs um die humane embryonale Stammzellforschung. W: Felder, Ekkehard/ Müller, Marcus (eds.): Wissen durch Sprache. Theorie, Praxis und Erkenntnisinteresse des Forschungsnetzwerkes „Sprache und Wissen“. Berlin/New York, s. 309-336.
- Spitzmüller, Jürgen (2005): Metasprachdiskurse. Einstellungen zu Anglizismen und ihre wissenschaftliche Rezeption. Berlin/New York.
- Warnke, Ingo (2000): Diskursivität und Intertextualität als Parameter sprachlichen Wandels – Prolegomena einer funktionalen Sprachgeschichtsschreibung. W: Warnke, Ingo (ed.): Schnittstelle Text: Diskurs. Frankfurt am Main, s. 215-222
- Warnke, Ingo (2002a): Texte in Texten – Poststrukturalistischer Diskursbegriff und Textlinguistik. W: Adamzik, Kirsten (ed.): Texte – Diskurse – Interaktionsrollen. Analysen zur Kommunikation im öffentlichen Raum. Tübingen, s. 1-17.
- Warnke, Ingo (2002b): Adieu Text – bienvenue Diskurs? Über Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs. W: Fix, Ulla/ Adamzik, Kirsten/ Antos, Gerd/ Klemm, Michael (eds.): Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage. Frankfurt am Main, s. 125-141.
- Warnke, Ingo (2004): Diskurslinguistik als Kulturwissenschaft. W: Erhart, Walter (ed.): Grenzen der Germanistik. Rephilologisierung oder Erweiterung? Stuttgart/Weimar, s. 308-324.
- Warnke, Ingo (2007): Diskurslinguistik nach Foucault. Theorien und Gegenstände. Berlin/New York.
- Warnke, Ingo H./ Spitzmüller, Jürgen (2008): Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene. Berlin/New York.
- Warnke, Ingo H./ Spitzmüller, Jürgen (2009): Wielopoziomowa lingwistyczna analiza dyskursu. W: tekst i dyskurs-text und diskurs 2, s. 123-147.
- Wengeler, Martin (2003): Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985). Tübingen.

Wengeler, Martin (2005): Assimilation, Ansturm der Armen und die Grenze der Aufnahmefähigkeit: Bausteine einer linguistisch „integrativen“ Diskursgeschichtsschreibung. W: Fraas, Claudia/ Klemm, Michael (eds.): Mediendiskurse. Bestandsaufnahme und Perspektiven, Frankfurt am Main, s. 39-57.

Tłumaczenie z języka niemieckiego (Universität Trier): Piotr Wozniczka
Konsultacja merytoryczna i językowa: Wojciech Hepek (Uniwersytet Śląski, dr Waldemar Czachur (Uniwersytet Warszawski))

Constanze Spieß
Westfälische Wilhelms-Universität
Germanistisches Institut
Abteilung Didaktik der deutschen Sprache und Literatur
Stein-Haus, Hindenburgplatz 34
48143 Münster
E-Mail: constanze.spiess@uni-muenster.de